श्रीदक्षिणामूर्त्तयेनमः ॥ अथगदाधरभट्टकृतमुक्तिवादः प्रारंभः
श्रीरामचंद्रप्रसीद ॥ श्रीकृष्णायनमः ॥ श्रीहयग्रीवायनमः ॥ ॥

२ प्रयोजनस्यापिईश्वरेछाधीनेछाविषयत्वात्तद्वारणायान्येतितत्त्वंचस्वाविषयकत्वमितिनदोषः२

मुक्ति० १ श्रीदक्षिणामूर्त्तयेनमः॥ ॥प्रयोजनमुद्दिश्यैवतदुपायेपुमांसःप्रवर्त्तंतेअतःशास्त्रस्यप्रयोजनंप्रथमतःप्रदर्शयंतिशास्त्रकृतःस्वतःप्रयोजनंसुखंतद्भोगोदुः
खाभावश्चतत्वंचान्येछानधीनेछाविषयत्वंनतुप्रयोजकज्ञानाजन्यत्वेसतिप्रयोजनवत्वंस्वसाक्षात्काररूपभोगंप्रतिजनकेसुखेव्याप्तेःगौणप्रयोजनमन्येछा
धीनेछाविषयोभोजनादिःतत्रसुखादिरूपफलानुसंधानादेवछोत्पत्तेःदुःखासंभिन्नसुखरूपतयास्वर्गस्यैवान्वीक्षिक्यादिशास्त्रफलस्यापवर्गस्याप्या
त्यंतिकदुःखनिवृत्तिरूपस्यस्वतएवप्रयोजनत्वं॥मुक्तौप्रमाणंतुदेवदत्तदुःखत्वंदुःखत्वंवास्वाश्रयासमानकालीनध्वंसप्रतियोगिवृत्तिकार्यमात्रवृत्तित्वसं
ततित्वाद्धेतत्प्रदीपत्ववत्संततित्वंचनानाकार्यमात्रवृत्तित्वंआत्माज्ञातव्योनसपुनरावर्त्ततइतिश्रुतिश्चप्रमाणं॥आवर्त्ततेशरीरीभवतीत्यर्थः नचापवर्ग
स्योक्तरूपस्यसुखविरोधितयानपुरुषार्थत्वसंभवःसुखाभावनियतत्वेपिदुःखाभावत्वेनात्यंतिकत्वाविशेषितेनतद्विशेषितेनचतत्रेछासत्त्वेबाध
कविरहेणप्रयोजनत्वोपपत्तेःनचसुखाभावनियतत्वेनद्वेषसंभवात्तत्रनेछासंभवइतिवाच्यं॥स्वतःप्रयोजनस्यद्वेषविषयत्वायोग्यत्वात्धर्मादिना
शकतत्वज्ञानद्वारासुखनिवृत्तिसाधनत्वेनमोक्षोपायेयोगाभ्यासादौद्वेषसंभवाद्विशेषादर्शनात्प्रवृत्त्यनुपपत्तिरितिचेत्सुखेधूर्त्तस्यरागवतांविषयिणां
सुखाभावेउत्कटद्वेषात्येनमोक्षोपायेनभवत्येवप्रवृत्तिःतदुक्तंमणिकृतातस्मादविवेकिनःसुखमात्रलिप्सवोबहुतरदुःखानुविद्धसुखमुद्दिश्यशिरो राम० १
मदीयंयदियातियातुइतिकृत्वापरदारादिषुप्रवर्त्तमानावरंवृंदावनेरम्येइत्यादिवदंतोनात्राधिकारिणःयेचविवेकिनोस्मिन्संसारकांतारेकियंतिदुः

१ युष्मत्कृतेरवंजनरवज्जनगज्जनाक्षिशिशिरामदीयंयदियातुयातुनीतानिनाशंजनकात्मजार्थंदशाननेनापिदशाननानीतिकृत्वानिश्चितसार्थःरम्येइतिसृगालत्वंभजाम्यहंन
नुवैशेषिकींमुक्तिंप्रार्थयामिकदाचनेतिश्लोकद्वयश्लेषः॥१

३ इतिसन्मनमणिकृतातदुक्तमित्यन्वेति ३

खदुर्दिनानिदिक्षयतीवास्खद्योतिकेतिकुपितफणिफणामंडलछायाप्रतिमामिदमितिमन्यमानाःसुखमपिहातुमिच्छंतितेत्राधिकारिणइतिविवेकिनांतु
बहुतरदुःखानुविद्धतयासुखेनोत्कटोरागइतितदभावेपिनोत्कटोद्वेषइतिबलवद्द्वेषविषयसाधनस्यैवप्रवृत्तिविरोधितयामोक्षोपायेनप्रवृत्त्यनुपप
त्तिःस्वर्गेपिपातभयादिजन्यदुःखानुविद्धतयाक्षयितयाचनविवेकिनामुत्कटोरागः॥रागद्वेषयोरुत्कटत्वंजातिविशेषःप्रवृत्तिनिवृत्तिभ्यांकल्प
नीयःतन्नियामिकाचसामग्रीतत्तज्ज्ञानशक्त्यादिघटिताअननुगतैवतुल्येपिबहुतरदुःखानुविद्धत्वादिज्ञानस्यसुखतदभावयोर्विषयिणामुत्क
टरागोत्कटद्वेषोदयात्विवेकिनांतदनुदयात्अथदुःखनिवृत्तिर्दुःखध्वंसरूपोभावोनतुप्रागभावात्यंताभावौनित्यत्वेनासाध्यत्वात्॥ध्वंसस्यचानं
तरोत्पन्नविशेषगुणादेवसंभवेननतत्त्वज्ञानाद्युपयोगःस्वसमानाधिकरणदुःखासमानकालीनरूपात्यंतिकत्वविशेषितदुःखध्वंसत्वरूपापवर्ग
त्वावच्छिन्नस्यतत्त्वज्ञाननिरपेक्षकारणांतरान्निर्वाहइतिचेदेवमपिनतादृशधर्मस्यतत्त्वज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वसंभवःचरमदुःखध्वंसदशायां
तद्वत्यात्मनिदुःखजनकाधर्मरूपकारणविरहेणदुःखानुत्पत्त्याअर्थवशादेवतस्यस्वसमानाधिकरणदुःखासमानकालीनत्वनिर्वाहात्अर्थस
न माजरूपबाधकग्रस्तस्यकार्यतावच्छेदकत्वादन्यथापुरुषांतरीयदुःखासमानकालीनदुःखध्वंसत्वादेरपिकिंचित्कारणकार्यतावच्छेदकत्वापातात्॥
मैवंअर्थसमाजस्थलेसाधकाभावएवकार्यतावच्छेदकत्वबाधकःउपदर्शितमुक्तित्वावच्छिन्नंप्रतितत्त्वज्ञानहेतुतायाश्चश्रुतिस्मृत्यादिसाक्षिकतया

मुक्ति० २ नबाधः माभूद्धाताहृशतत्वज्ञानस्यतादृशमुक्तित्वावच्छिन्नंप्रतिकारणतातथापितदवच्छिन्नतत्वज्ञानस्यप्रयोजकत्वंदुर्वारमेवतत्वज्ञानंविनापाप
प्रवाहविच्छेदस्यासंभवेनदुःखानुवृत्तेरावश्यकतयादुःखध्वंसेदुःखासमानकालीनत्वानिर्वाहात्।। येनविनायद्धर्मावच्छिन्नानिर्वाहस्तस्यैवतदव
च्छिन्नप्रयोजकत्वात्प्रयोजकत्वंचस्वरूपसंबंधविशेषः इत्थंप्रयोजकत्वज्ञानमेवोपायेच्छाहेतुरितिमुमुक्षयातत्वज्ञानेच्छानिर्वाहः।। दुःखेनात्यं
तंविमुक्तश्चरतिअशरीरंवावसंतंप्रियाप्रियेनस्पृशतइत्यादिश्रुतिवाक्यानितत्वज्ञानवतांदुःखात्यंतविमुक्तिबोधकानिमुक्तिप्रयोजकत्वपऽ
राण्येवेतिचेन्नदुःखानुत्पादएवमोक्षः सचप्रागभावरूपतयाऽजन्योपितत्वज्ञानादिसाध्यक्षेमसाधारणसाधनताज्ञानस्यैवचप्रवर्त्तक
तादुःखंमेमाभूदित्यभिप्रायवैदिकप्रायश्चित्तादौलौकिकेचाहिकंटकापनयनादौप्रवृत्तिदर्शनात्क्षेमरूपंचसाधनत्वलब्धपरिरक्षणंसि
द्धस्योत्तरकालसत्वनिर्वाहकत्वंप्रागभावस्यापिउत्तरोत्तरकालसंबंधः प्रतियोग्युत्पादविरोधिनिर्वाह्योदुःखोत्पादविरोधीचदुःखबीजभूताऽ
धर्मनाशहेतुरात्मतत्वावबोधएवइतितत्साध्यत्वंदुःखप्रागभावस्येतिमतंतदयुक्तंनिर्विशेषितदुःखप्रागभावस्यसंसारदशासाधारणत
यास्वसमानाधिकरणदुःखासमानकालीनध्वंसविशिष्टएवासौमोक्षरूपावाच्यः तादृशस्याप्रसिद्धः मुक्तस्यदुःखानुत्पत्यामोक्षदशायां राम० २
तत्प्रागभावासत्वात्।। अनागतस्यैवप्रागभावप्रतियोगित्वात्दुःखंमेमाभूदित्यादिकामनायोत्तरकालसंबंधविशिष्टदुःखात्यंताभावावि

३ मतमितिप्राभाकराणामित्यादिक्वचित्तथैवमूलं ३

२ मोक्षाव्यवहितपूर्वोत्पन्नदुःखध्वंसायांदुःखप्रागभावाभावसत्वात्तद्वारणायविशेष्यं २

वर्षिण्येवनित्यत्वेपितस्यप्रागभावत्वसाध्यत्वमविरुद्धंदुःखप्रागभावाभावविशिष्टोऽदुःखात्यंताभावएवमोक्षःसुषुप्त्यादिदशायांविशेष
णाभावान्नातिप्रसंगइतिसंक्षेपःअथयथादूरस्थसरोवगाहनादिसाध्यस्यतदुपायपूर्वकत्वादिविशेषणविशिष्टसंतापशांत्यादिरूपफल
स्यानायाससिद्धत्वस्यादितोऽनिर्वाहेपिविशेष्यसंतापशांत्यादिरूपफलस्यवृष्ट्यादितोनिर्वाहप्रतिसंधानेदूरस्थसरोवगाहनादौतज्जन्यश्र
मेचकेवलद्वेषवशान्नप्रवृत्तिस्तथादुःखनिवृत्तिमात्रस्यलघूपायतोपिनिर्वाहप्रतिसंधानेनात्यंतिकदुःखनिवृत्तिरूपमोक्षार्थितयापिबहु
तरश्रमानुविद्धयोगाभ्यासादौप्रवृत्त्यनुपपत्तिरितिचेन्नयथासुखमात्रस्यलघूपायसाध्यत्वप्रतिसंधानेपिदुःखासंभिन्नसुखरूपस्वर्गा
र्थितयाबहुतरवित्तव्ययायाससाध्ययागादावपिप्रवृत्तेर्दुःखासमभिन्नत्वरूपविशेषणपुरस्कारेणोत्कटरागसंभवाद्बहुतरवित्तव्ययायासादौ या
उत्कटद्वेषानुदयात्तथात्यंतिकत्वविशेषणपुरस्कारेणाप्युत्कटरागस्यानुभाविकतयातद्विशिष्टफलार्थितयाबहुतरश्रमानुविद्धेपि
मोक्षोपायप्रवृत्तिसंभवात्उपादेयतानवच्छेदकसरोवगाहनपूर्वकत्वादिविशेषणविशिष्टसंतापशांत्यादिफलरागोत्कटविरहात्तदुत्कटस्थले
सरोवगाहनेप्रवृत्तेरयोगात्किंचितुदुःखध्वंसस्यकारणांतरादेवसंभवेननतस्यतत्वज्ञानादिजन्यत्वमित्यालोच्यदुःखबीजदुरितनाशस्यैवा

१ तत्वज्ञाननिवृत्तिविजातीयगुणनाशत्वावच्छिन्नकार्यतानिरूपितस्वोत्तरवर्त्तित्वा
वच्छिन्नत्वस्यकारणांतरादित्यर्थः॥१

१ दुरितस्यतुयोग्यत्वविरहेणनस्वोत्तरगुणनाश्यत्वमितिभावः॥१

त्यंतिकस्यमोक्षरूपतांस्वीकुर्वतितस्यात्यंतिकत्वंस्वसमानाधिकरणदुरितासमानकालीनत्वमेकभोगजन्यप्रायश्चित्तजन्येचदुरितनाशेअतिप्रसं
गायतद्विशेषणोपादानंनचतत्तच्छरीरारंभककर्मणांतत्वज्ञानेजातेपिभोगादेवक्षयःअतएवतत्वज्ञानिनोपिनारदादयःसुखोपायप्रवर्त्तनेतद्दुः
खोपायाच्चनिवर्त्ततेतथाचतत्वज्ञानजन्यदुरितनिवृत्तेस्तादृशदुरितसमानकालीनतयानोक्तरूपमात्यंतिकत्वंनिर्वहतीतिवाच्यंजातेपितत्व
ज्ञानेभोगात्प्रारब्धकर्मसुक्षीणेष्वेवतत्वज्ञानांतरादितरदुरितनाशोपगमात्तस्यैवात्यंतिकत्वेनमोक्षरूपत्वात्॥नचतादृशकर्मसुविद्यमा
नेष्वेवतत्वज्ञानरूपनाशकबलात्कथंनेतरकर्मक्षयइतिवाच्यं॥चरमतत्वज्ञानएवदुरितनाशकतावच्छेदकजातिविशेषोपगमात्॥नचतत्व
ज्ञानादशेषदुरितनाशेअर्थवशादेवतस्यस्वसमानाधिकरणदुरितासमानकालीनत्वरूपात्यंतिकत्वनिर्वाहइतिपुरुषांतरीयदुरितासमान
कालीनदुरितध्वंसत्वेननिरुक्तमुक्तित्वमपिनतत्वज्ञानजन्यतावच्छेदकंतत्वज्ञाननाश्यतावच्छेदकतयाचनदुरितेषुजातिविशेषकल्पनासं
भवःगोवधादिजन्यतावच्छेदकंजातिभिःसंकरप्रसंगात्अविशेषितदुरितनाशत्वेनापिनतत्वज्ञानजन्यतावच्छेदकत्वसंभवःभोगादिजन्यदुरि
तनाशेव्यभिचारादितिकथंतादृश्यामपिमुक्तौतत्वज्ञानस्यहेतुतेतिवाच्यंभोगादिघटितसामग्रीमंतरेणैवतत्वज्ञानेनदुरितनाशात्तत्रतद्धेतु॰
तायाआवश्यकत्वेआगत्यात्यंतिकत्वविशिष्टस्यैवतस्यजन्यतावच्छेदकत्वसिद्धेःपुरुषांतरीयदुरितासमानकालीनत्वविशिष्टस्यदुरितनाशत्वस्य रामः ३

३भोगादिनाश्यगोवधजन्येदुरितेतत्वज्ञाननाश्यतावच्छेदकाभावःगोवधजन्येतत्वज्ञाननाश्येगोवधजन्यतावच्छेदकाभावःतत्वज्ञाननाश्येगोवधजन्येउभयोःसमावेशादितिभावः३

जन्यतावच्छेदकसमानाभावएवबाधकः अथदुरितनाशोपितत्त्वज्ञानहेतुकमप्रामाणिकंभोगादेवसर्वादृष्टनाशोपगमात् अन्यथानाभुक्तंक्षीयतेकर्मकऽ
ल्पकोटिशतैरपीत्यादिवचनविरोधःस्यात्॥नचतत्त्वज्ञानेनकर्मणोऽविनाशेतत्त्वज्ञानिनामात्यंतिकदुःखनिवृत्तिःकथंस्यादितिवाच्यंप्राचीनकर्मणांऽ
भोगादेवक्षयेणवासनाविरहेणचनिषिद्धाचरणादिनाअदृष्टांतराजननात्दुःखानुत्पादेनकतिपयकालोत्तरमात्यंतिकदुःखविनिर्गमसंभवात् अ
तएवतत्त्वज्ञानेनकर्मणामविनाशेदुःखस्यावश्यकतयातत्त्वज्ञानोपायप्रवृत्त्यनुपपत्तिरित्यपिसमाहितंनचभिद्यतेहृदयग्रंथिश्छिद्यंतेसर्वसंशयाःक्षीयं
तेचास्यकर्माणितस्मिन्दृष्टेपरावरे यथैधांसिसमिद्धोग्निर्भस्मसात्कुरुतेर्जुन॥ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेतथेतिबहुतरवाक्यबोधितंतत्त्वज्ञानस्य
कर्मनाशकत्वंदुरपन्हवमितिवाच्यं॥नाभुक्तमितिवचनानिरोधानुरोधेनज्ञानंकायव्यूहसंपादनद्वाराऽडितिसर्वकर्मभोगंनिर्वाह्यतानिनाशयतीत्यत्रैव
ज्ञानस्यकर्मनाशकताबोधकवाक्यानांनासर्वोपगमात् यथाग्नेरिंधननाशेभस्मनिचपरंपरयैवहेतुतातथाज्ञानस्यापिकर्मनाशेद्वत्येतत्सूचनायैवज्ञानऽ
स्याग्नित्वेननिरूपणंनचनाभुक्तमित्यादिवाक्येकर्मपदंलक्षणयैवादृष्टार्थकमुपगंतव्यंतस्यक्रियायामेवशक्तेरितिलक्षणायाआवश्यकत्वेज्ञानाऽ
घनाश्यादृष्टएवसास्तुतत्रएवविरोधभंगेकिमर्थंतत्त्वज्ञानिनांसकलकर्मभोगकल्पनामितिवाच्यं॥अदृष्टेपिकर्मपदस्यानादिप्रयोगप्रवाहदर्शनात्
तत्रसामान्यरूपेणतल्लक्षणायाःभ्रांतितुल्यत्वात्कल्पनालाघवानुरोधेनविशेषरूपेणस्वारसिकलक्षणायाअयुक्तत्वाच्चैतन्मतेकर्मणांभोगावश्य

१ तत्क्षयेतितस्यभुक्तस्यकर्मणोयोभोगोत्तरकालिकःक्षयःसदेपूर्वस्यातीतोयःकर्मनाशहेतुःसत्पूर्वकालिकोभोगस्तदनुपहितंयदभुक्तकर्मांतरंतत्रतस्यभुक्तकर्मणोयःक्षयोध्वंसःसत्प्रति
योगित्वंनिषिध्यतेइत्यर्थःभोगानुपहितकर्मधर्मिकाभुक्तकर्मप्रतियोगिकनाशप्रतियोगिताभावोवाक्यार्थः॥१ २विशेषस्फुरणादिसाक्षात्काररूपः२

मुक्ति० कनयाभुक्तकर्मप्रसिध्यातादृशवाक्यस्ययथाश्रुतार्थपरतानसंभवत्येवेतिवाच्यंअतीतत्वस्यतत्प्रत्ययेनाविवक्षणात्तत्तत्क्षयापेक्षयाऽतीतोयोभोगस्तद
४ नुपहितकर्मणितत्क्षयप्रतियोगित्वनिषेधरूपयथाश्रुतार्थप्रसिध्यनवकाशात्यद्यपिभोगानुभवविशेषंतद्विषयत्वरूपंफलत्वंनकुत्राप्यदृष्टंतथा
पिभोगविषयफलोपधानमेवभोगकर्मत्वंप्रकृतेविवक्षितंस्वर्गंभुज्यतइतिवत्पुण्यंभुज्यतइतिप्रयोगदर्शनात्तादृशार्थस्यापिफलमनुत्पाद्य
नश्यतितथानकर्मइत्यवलभ्यतेतथाचज्ञानादपिकर्मनाशेनकश्चिद्विरोधः अन्यथाप्रायश्चित्तादपिकर्मनाशेनतादृशविरोधपरिहारासंभवात्
प्रायश्चित्तस्यपापनाशकत्वेतत्रप्रवृत्त्यनुपपत्तेः नचप्रायश्चित्तस्यापिकायव्यूहाधीनदुःखादिभोगसंपादनद्वारापापनाशकत्वमितितत्रप्रवृत्तिरुपप
द्यतएवेतिवाच्यंदुःखव्यक्तीनांसाम्येपिइतिविलंबभोगयोरविशेषेणप्रायश्चित्तानर्थक्यात्एवंचावश्यमेवभोक्तव्यमित्यस्याविरोधायज्ञानिनाः
मपिसकलकर्मभोगापगमइत्यप्ययुक्तंकृतप्रायश्चित्तानांकर्मणांभोगाभावात्तत्रकर्मपदस्यवदबाधितनाशकानाश्यकर्मपरतायाःअवश्यकत्वे
नतत्वज्ञानरूपनाशकस्यापिवेदबोधिततयातेनभोगंविनैवकर्मनाशेक्षतिविरहात्तत्वज्ञानस्यसाक्षात्अदृष्टनाशकत्वेक्वचिद्भोगःक्वचित्तत
त्वज्ञानंइत्यननुगमेनव्यभिचारात्भोगस्यादृष्टनाशकारणतानसंभवतीत्यपिनाशंकनीयंभोगोपहितादृष्टनाशस्यभोगजन्यतावच्छेदकतया राम०
व्यभिचारानवकाशात् अन्यथातवापिप्रायश्चित्तकीर्तनादिजन्यादृष्टनाशव्यभिचारात् अथदुरितनाशस्यदुःखाभावभिन्नतयानद्रूपस्यमोक्ष स्कव४

स्यकथंस्वतःप्रयोजनत्वमितिचेन्नयतोयथाकथंचिदुःखाभावनिर्वाहकतयागौणंप्रयोजनत्वमेवअथैवंमिथ्याधीजन्यवासनायाअदृष्टद्वारादुःखप्रयोजकतऽ
यातन्निवृत्तेरपिदुःखाभावनिर्वाहकतयापुरुषार्थत्वेनतस्याएवकुतोनमोक्षरूपतापद्यतइतिचेन्नउत्पन्नतत्वज्ञानानांवासनानिवृत्तावपियावत्प्रारब्धश
रीराणांकर्मणांनोछेदस्तावदपवर्गानभ्युपगमात्तावदेवास्यचिरंयावन्नविमोक्ष्येऽथसंपत्स्येतेकैवल्येनतिश्रुत्यापिप्रारब्धकर्मविमोक्षपर्यंतंतज्ज्ञानिनः
कैवल्यविलंबबोधनादित्याहुःएकदंडिनोवेदांतिनस्तुपदुपाध्यनवच्छिन्नस्यब्रह्मणोविशदरूपतातादृशोपाधिविगमएवकैवल्यंतादृशश्चो
पाधिरविद्यैवतितन्निवृत्तिरेवतत्दुःखस्यांतःकरणविशेषबुद्धिधर्मतयातस्याश्चस्वजनकाविद्यानाशनाश्यतयाऽनिवृत्तेःस्वतःप्रयोजनत्वविरहेपि
दुःखनिवृत्तिनिदानतयाप्रयोजनत्वंदुरपवादमेवअविद्याचपदार्थांतरमजन्यमपिविनाशप्रतियोगितन्नाशकंचब्रह्मसंवेदनंनचाविद्यारूपावरणस
त्वेब्रह्मसंवेदनमेवदुर्घटमितिवाच्यंब्रह्मसंवेदनंहिब्रह्माकारांतःकरणवृत्तिःन्यत्याख्यांतःकरणपरिणामएवविषयावरणभूताविद्यानिवृत्तिफलकः
तदुक्तंबुद्धिवृत्तिचिदाभासौद्वावपिव्याप्नुतोघटंतत्राज्ञानंधियानश्येदाभासात्तुघटस्फुरेदितिएवंचाविद्यायाअंतःकरणवृत्त्यानिवर्तितापितुविषयऽ
स्फूर्त्तावेवस्फूर्तिश्चप्रकटतासापिभट्टानामिवपदार्थांतरमेवतिनचब्रह्मणोंतःकरणवृत्तिविषयत्वेब्रह्मणःस्वप्रकाशचैतन्यरूपतासिद्धांतविरोधः
स्वेनैवप्रकाशोवगाहनंयस्येतिव्युत्पत्यास्वमात्रविषयस्यैवस्वप्रकाशपदार्थत्वादितिवाच्यंयस्यस्वतएवस्फूर्तिस्तस्यैवस्वप्रकाशत्वात्जडात्मकस्यप्र

पंचस्यहिस्फूर्तिर्नस्वतएवकिंतुफलातद्वृत्तिव्याप्यविषयेचित्प्रतिबिंबएवपारिभाषिकंफलंतदुक्तंमोहातीतोविशुद्धोमुनिभिरभिहितोमोहसंक्रां
तमूर्त्तिःसाक्षीस्वांतेतदुत्थप्रतिफलितवपुर्गीयतेसोप्रमाताकृत्यारूढःप्रमाणंफलमपिधिषणावृत्तिसंव्याप्तचैत्योपाधिर्महीयशब्दप्रमुख
विषयगःस्यात्प्रमेयःपरमात्मेतिब्रह्मणश्चस्फूर्तिःस्वतएवनतुचिदाभासात्चैतन्यरूपवस्तुनिचैतन्यवस्तुप्रतिबिंबासंभवात्एतेनब्रह्म
संवेदनंब्रह्मज्ञानंएवंचस्वविषयकज्ञानरूपंब्रह्मैवतथेतिनित्यतयासंसारदशायामपितत्सत्वेनाविद्यानिवृत्तिप्रसंगइत्यपिपरास्तंअंतःक
रणवृत्तिरूपब्रह्मसंवेदनस्यैवाविद्यानिवर्त्तकतयाब्रह्माकारवृत्तेःसंसारदशायामसत्वेनातिप्रसंगाप्रसक्तेःत्रिदंडिनस्तुआनंदमयेपरमा
त्मनिजीवात्मनोलयोमोक्षःपरमात्मजीवात्मनोरभेदेपिउपाधिविशेषविशिष्टस्यात्मनोजीवरूपतयातस्यौपाधिकःपरमात्मभेदइतिभेद
कोपाधिविगमएवजीवस्यपरमात्मनिलयःयथाघटाकाशस्यघटविगमएवमहाकाशेलयःलिंगशरीरावच्छिन्नस्यैवचात्मनोजीवभा
वइतिलिंगशरीरनाशएवपर्यवसितोमोक्षःलिंगशरीरंचस्थूलशरीराबीजभूतंमहदहंकारतन्मात्राख्यभूतसूक्ष्मैकादशेंद्रियसमुदाय
स्तद्धिशिष्टस्यात्मनोदुःखादिमत्तयाविशेषणीभूतलिंगशरीरस्यनाशेदुःखनोत्पत्तुमर्हतीतिविशेषणमात्रावच्छेदकताख्यसंबंधविशेष
वतआश्रयतानर्भूतंतन्मात्रेवाश्रयःसर्वथैवतस्यदुःखहेतुतातएवचतद्विगमस्यदुःखनिवृत्तिहेतुतयापुरुषार्थत्वमस्तनमेवेतिएवम

सुखाद्याश्रयत्वेनतद्धेतुधर्माद्याश्रयत्वंतस्यैववाच्यमितिसंसाराकस्मिकत्वपरिहारायअनादित्वंसुखादिधर्मिणउपेयमित्यनादिभावानाशेनसंभवतीतिभावः४ एकदंडिमतात्१

ऽपिमायाधीनस्यप्रपंचस्यमायानिवृत्त्यैवनिवृत्तेर्मायानिवृत्तेर्मोक्षदशायामावश्यकत्वं अविद्यैवचमायात्वेनतन्मतेपरिभाषितेतिफलतोनविशेऽ
षः अत्रन्यायविदः अविद्यानपदार्थांतरंमानाभावात्किंत्वहंकारएवतत्त्वज्ञानरूपविद्याविरोधितयाअविद्येत्युच्यते अदृष्टव्यक्तीनांसादित्वेपितत्प्र
वाहस्यानादितयाअविद्यायाअनादिताप्रवादः तथाचतन्निवृत्तिस्तदधीनाद्दुःखनिवृत्तिर्वामोक्षइतिनिष्प्रत्यूहमेवयत्तु अविद्यानिवृत्त्याबुद्धि
निवृत्तौतद्धर्मस्यदुःखस्यनिवृत्तिरितितदपिनयुक्तिपथमारोहतिबुद्धेःसुखदुःखाद्याश्रयत्वेतस्यविनाशेमानाभावात्नचदुःखाश्रयतावच्छेदानु
रोधात्तन्नाशोपगमस्तत्सत्त्वेऽप्यदृष्टोच्छेदादेवदुःखप्रवाहोच्छेदसंभवात्नचाश्रयनाशंविनाशेषादृष्टनाशएवानुपपन्नः आश्रयसत्त्वेपिसमानाऽ
धिकरणतत्त्वज्ञानादेवाशेषादृष्टनाशसंभवात्भवन्मतेप्यविद्यानाशेतद्धेतुतायाआवश्यकत्वात्पुनरदृष्टानुत्पत्तिश्चवासनादिविरहात्योगिनां
बुध्यादिसत्त्वेप्यदृष्टानुत्पत्त्याभवन्मतेप्यदृष्टस्यवासनाहेतुकत्वात्अथविद्यायाःपदार्थांतरत्वेचद्विहिष्टस्तदासामंतस्यास्तथात्वंअहंत्वमिथ्याज्ञानाहि
तवासनैववाभवत्वविद्यात्तत्त्वज्ञानंचादृष्टनाशेनसाक्षाद्धेतुरपितुबुद्धेर्विनाशएवबुद्धेर्ज्ञानाद्याश्रयतयातत्त्वज्ञानस्याश्रयतारूपसाक्षात्संबंधस्य
नाशकतावच्छेदकतयालाघवात् अदृष्टेसामानाधिकरण्यरूपपरंपरासंबंधेनैवतत्त्वज्ञानसत्वात्तस्यतन्नाशकत्वेनाशकतावच्छेदकप्रत्यासत्तिगौ
रवात्नचप्रतियोगिनिष्ठप्रत्यासत्त्याज्ञानस्यादृष्टनाशकत्वोपगमएवगौरवंनाशाधिकरणनिष्ठसाक्षात्संबंधेनैवतस्यतन्नाशप्रतिहेतुत्वमुपगंत

१ अदृष्टोपादानबुद्धावभावीयविशेषणतासंबंधेनादृष्टनाशंप्रतिसमवायेनतत्त्वज्ञानंकारणमितिनसंबंधगौरवमितिभावः१ २ प्रतियोगितासंबंधस्यकार्यतावच्छेदकत्वादितिभावः२

व्यमितिवाच्यंतथासतिनाशप्रतियोगित्वनियामकाभावेनातिप्रसंगापातात्॥ एवंवासनानाशेतत्त्वज्ञानस्यपृथक्कारणताकल्पनेनापिन्यायमतेगौरवंतस्य
बुद्धिनाशकत्वेतन्नाशादेवादृष्टनाशवद्वासनानाशोपपत्तेस्तत्वज्ञानस्यपृथक्कारणतानुपगमात् अदृष्टादिनाशेवबुद्धिनाशस्यकारणतायानाधिक्य
साम्येयनाशस्याश्रितनाशंप्रतिकॢप्तकारणतयैवोपपत्तेस्तथाचजीवोपाधिविगमएवापवर्गइत्येतदेवोचितमितिचेन्नबुद्धितत्त्वस्यानादित्वविना
शानुपपत्तेर्भावनाशेजन्यत्वेनप्रतियोगिनोहेतुत्वादित्वेचबुद्धिधर्मादृष्टप्रवाहस्यापिसादितयाप्रथममदृष्टवैचित्र्यंभोगात्तत्कार्यवैचित्र्यंचन
स्यात् नचादृष्टजनककृतिवैचित्र्यादृष्टवैचित्र्यंप्रथमतःसंभवतिप्रथमतःकृतिवैचित्र्यप्रयोजकस्यैवदुर्लभत्वात्तस्मादृष्टादिसमवा
यिनानित्यत्वमेवानादिविचित्रादृष्टप्रवाहात्पुंसांभोगवैचित्र्यमितिएतेनमूलप्रकृतिपरिणामविशेषोबुद्धिर्महदाख्यातन्नेवादृष्टंकृत्यादिकंच
पुरुषास्तुकूटस्थचैतन्यरूपाजन्यधर्मानाश्रयत्वेकौटस्थ्यंबुद्धिधर्माःकृत्यादयोबुद्धिपरिणामविशेषेणाहंकारेणपुंस्यारोप्यंतेतदुक्तमहंकारवि
मूढात्माकर्ताहमितिमन्यतइतिबुद्ध्युपरागएवपुरुषाणांबंधःतदनुपरागएवतेषामपवर्गइतिसांख्यमतमप्यपास्तंबुद्धेरुक्तानादित्वसादित्व
विकल्पकवलितत्वात् तदुक्तमाचार्यैः अन्यथानपवर्गस्यादसंसारादथवापुनरीरितिअसंसारःसंसारवैचित्र्यंभट्टास्तुनित्यसुखसाक्षात्कारोपवर्गः
नचनित्यसुखमप्रामाणिकं आनंदंब्रह्मणोरूपंतच्चमोक्षेप्रतिष्ठितमित्यादिबहुतरप्रमाणसंभवात् आनंदमितिछांदसंनपुंसकत्वंब्रह्मणोरूपंआत्म

रो

नोधर्मःमोक्षेमोक्षसमयेप्रतिष्ठितंसाक्षात्कृतमित्यर्थः॥एतादृशप्रमाणेनमोक्षकालीनसाक्षात्कारविषयसुखत्वसिद्धौलाघवेनतस्योत्पादविनाशाभावऽ
सिद्धौनित्यतायांपर्यवसानात्केचित्तुनित्यंविज्ञानमानंदंब्रह्मेत्यादिश्रुतिरानंदविशिष्टात्मनोनित्यतांबोधयतिविशिष्टान्वयपरतायाऔत्सर्गिकतया
असतिबाधकेत्यागायोगादितिविशेषणस्यानंदस्यापिनित्यत्वेसैवप्रमाणमित्याहुःतन्निंत्यंतथासतिनतोनित्यज्ञानस्यापिसिद्धिप्रसंगात्तन्नचमीमांऽ
सकानांतदनुमतेवदांतिनामेवयथाश्रुततादृशश्रुतिबलात्सुखत्वात्मकस्यपरमात्मनःसिद्धिःतेषांचतदेकवाक्यतयाआनंदंब्रह्मणोरूपमित्यत्र
सुखंब्रह्मणःस्वरूपमित्यर्थःमोक्षेप्रतिष्ठितमितिअस्यचसमस्याजनकत्वार्थकतयासविषयतीत्यध्याहारेणवाशक्तंतसततविषयानिवृत्तिरूपमोक्षेऽ
साक्षात्कारविषयइत्यर्थःअन्यथाशरीरंवावसंतंप्रियाप्रियेनस्पृशतइत्यादिश्रुतिविरोधात्मुक्तस्यसुखवत्स्वीकारासंभवःनचतत्रवाक्यभेदभिया
प्रत्येकनिषेधपरतानस्वीक्रियतेअपितूभयाभावपरत्वेनतथाचसुखवत्त्वेपिदुःखाभावादुभयाभावसत्वेननविरोधःअव्यासज्यवृत्त्यनुगतरूपाऽ
वच्छिन्नाभावपरतयातुवाक्यभेदपरिहारउपायकारानुमतानसाधीयानप्रियाप्रिययोरेकपदेनप्रतिपादनएवतत्संभवात्दुःखाभावादुभयाभावःसु
खाभावाद्वेतिविनिगमनाविरहोनाशंकनीयःदुःखेनात्यंतविमुक्तश्चरतीत्यादिश्रुतिबलात्दुःखाभावस्यप्रामाणिकत्वात्तस्यैवोभयाभावप्रयोज
कत्वादितिवाच्यंयतःप्रियाप्रियेनस्पृशतइत्यनेनप्रियाप्रिययोरभावोनप्रत्याय्यतेअपितुतदुभयानुयोगिकोमुक्तात्मकर्मकस्पर्शकर्तृत्वाभावए

४ सुखदुःखान्यतरत्वमेवप्रकृतेतथा४

१ मुक्तानुयोगिकसंबंधप्रतियोगित्वरूपप्रतियोगित्वंप्रतिसुखेवइत्यर्थः१

मुक्ति० ७ वतत्वमेकस्यसर्वकर्तृत्वंचतदनुयोगिकसंबंधप्रतियोगित्वंप्रियेसुखेवतादृशसंबंधप्रतियोगितासत्वेचतदुभयत्वावछिन्नेपितत्रतदभावबाधःप्रति
योगिमितिव्यासज्यवृत्तिधर्मावछिन्नानुयोगिताकाभावानभ्युपगमात्नचस्पृशधातुरत्रसत्तार्थकः तथाचयथाघटपटौनस्तइत्यत्रघटपटाभा
वेऽस्तित्वंप्रतीयतेतथाप्रकृतेपिसुखदुःखोभयाभावेस्तित्वंप्रतीयतइतिवाच्यंतथासतिधातोनकर्मकतयाशरीरमितिद्वितीयानुपपत्तेःअ
अनुयोगिनीसप्तमींविनाप्रतीयादिकार्थाभावप्रत्ययायोगाच्चेतिचेन्नमोक्षेसुखसत्वबोधकानंदमित्यादिश्रुतिविरोधमेवनमुक्तात्मनिविद्य
मानेपिसुखेवतद्वृत्तितानवच्छेदकोभयत्वावछिन्नमुक्तात्मनिष्ठसंबंधप्रतियोगित्वाभावापगमात्एकएवगच्छतिनतुद्वावित्यादिव्यवहारात॥
प्रतियोग्यधिकरणव्यासज्यवृत्तिधर्मावछिन्नानुयोगिताकाभावस्यावश्यकत्वाच्च अथवानस्पृशतइत्यस्योत्पत्तिरूपसंबंधस्यप्रतियोगि
त्वाभावार्थःनचधातोरुत्पत्तिरूपसंबंधार्थकत्वेजन्यादिवदकर्मकतास्यादितिवाच्यं॥आद्यक्षणानुयोगिकसंबंधार्थकतयाजनिप्रभृती
नामकर्मकत्वात्अत्राद्यक्षणावछिन्नसंबंधस्यधात्वर्थतयातदनुयोगितयात्मनःकर्मतासंभवात्अथवाप्रियपदंजन्यसुखपरमेवतथाचन
कश्चिद्विरोधः अथशरीररूपकारणविरहेणमुक्तस्यसुखसाक्षात्कारानुपपत्तिः तत्साक्षात्कारस्यापिनित्यत्वेमुक्तसंसारिणोरविशेषप्रसं
गइतिचेन्न अवछिन्नज्ञानप्रत्यक्षशरीरस्यहेतुत्वात्शरीरानवछिन्नस्यनित्यसुखसाक्षात्कारस्यशरीरमंतरेणाप्युत्पत्तिसंभवात्न्यायमतेनि राम० ७

४ तथाचनित्यत्वेनसुखेपितत्संभवइतिभावः४

शरीरघटितेतिपाठःयद्वाशरीरंनघटकंयस्याइतिसमासः३

तज्ज्ञान

सेश्वरज्ञानव्यावर्त्तयेजन्यत्वस्यावश्यंनिवेशनीयत्वात्तयावच्छिन्नत्वस्यशरीरजन्यतावच्छेदकप्रवेशेपिगौरवानवकाशात्वस्तुतोवच्छेदकतासंबंधेनैवज्ञानंप्रति
शरीरस्यहेतुत्वान्नित्यसुखसाक्षात्कारस्यतेनसंबंधेनकुत्राप्यनुत्पत्तेःशरीरस्यापितत्संभवात्नचैवमन्यदापिशरीरंविनानवच्छिन्नंज्ञानंस्यादितिवा
च्यंशरीराघटकसामग्र्यास्तत्वज्ञानघटितत्वात्नचजन्यज्ञानस्यमोक्षरूपत्वेतन्नाशेनमोक्षोपिनिवर्त्तेतेतिवाच्यंतत्वज्ञानव्यक्तिनिवृत्तावपिसुखसा
क्षात्कारधारायाअनिवृत्तेरित्याहुस्तन्नमनोरमम्तन्मतेपिदुःखात्यंतविमोक्षस्यदुःखसाधनदुरितात्यंतनिवृत्तेर्वामोक्षदशायामावश्यकत्वे
नतत्रतत्वज्ञानस्यहेतुतायाअपितथात्वेनात्यंतिकदुःखादिनिवृत्तेरेवमोक्षरूपतायाउचितत्वात्नित्यसुखतत्साक्षात्कारादिकल्पनायागौ
रवपराहतत्वात्आनंदंब्रह्मणोरूपमित्यत्रचानंदपदंदुःखविरहार्थकमेवमोक्षेप्रतिष्ठितमित्यस्यवासनमिथ्याज्ञाननिवृत्ताउत्तरावधि
रहितंसत्स्थितमित्यर्थःमुक्तिंप्रत्यात्मतत्वज्ञानंहेतुःआत्मावाअरेद्रष्टव्यःश्रोतव्योमंतव्योनिदिध्यासितव्यःएतावदरेखल्वमृतत्वमितिश्रुतेस्तेनता
वच्छ्रवणादिरूपंज्ञानममृतत्वममृतत्वस्यमोक्षस्यहेतुःतत्रकारणंसवासनमिथ्याज्ञानोन्मूलनक्षमःस्मृत्युपदिष्टयमाद्यंगकयोगविधिनाचिन
निरपवादसेवितनिदिध्यासनजन्ययोगजधर्मप्रयुक्तशरीरादिभिन्नत्वेनात्मनःसाक्षात्कारएवशाब्दादिज्ञानस्यदेहाभेदवासनारूपदोषविशे
षजन्यायामहंगौरइत्यादिमिथ्याबुद्धावप्रतिबंधकत्वात्तज्जन्यवासनायाःअनाशकत्वाच्चश्रवणादिकंचतद्द्वारामोक्षोपयोगितत्तएवसंसार

दशायांशाब्दाधीनस्यश्रवणपदवाच्यशाब्दबोधरूपात्मज्ञानस्यमननपदवाच्यायाःशास्त्रादिबाधितवैधर्म्यलिंगकात्मपक्षकेतरभेदानुमतेःश्र
वणादिमूलकसंस्काराधीनतत्समानविषयकध्यानापहितत्वायानिदिध्यासनपदवाच्यायाःसत्वेपिनमोक्षापत्तिःनचश्रवणादिसत्वेआत्मतत्वसाऽ
क्षात्कारएवकथमिदानींनोत्पद्यतइतिवाच्यंतस्यचिरकालीनध्यानपरंपरासाध्यत्वात्तदुक्तंआगमेनानुमानेनध्यानाभ्यासरसेनचत्रिधाप्रकल्पयन्
प्रज्ञांलभतेयोगमुत्तममितिध्यानाभ्यासरसःपौनःपुण्येनस्मरणंत्रिधाप्रज्ञांश्रवणमनननिदिध्यासनरूपांत्रिविधज्ञानंप्रकल्पयन्संपादयन्नु
त्तमंयोगमात्मतत्वसाक्षात्काररूपंलभतइत्यर्थःश्रुतिबाधितेपिशरीरादिभिन्नेआत्मनियथाश्रुतश्रुत्यंतरार्थविरोधेनतादृशश्रुतेरर्थांतरप
रत्वशंकयातादृशबोधेप्रमात्वशंकासंभवादश्रद्धयानिदिध्यासनंनघटतइतिश्रवणानंतरंमननस्योपयोगंयुक्तिसिद्धेर्थेप्रमितत्वावधारणेन
मननस्यत्वप्रधानिर्वृत्तेरतएवयुक्तिशास्त्रस्यन्यायवैशेषिकादेरध्ययनंमोक्षउपयुज्यतेकेचित्तुईश्वरात्मसाक्षात्कारएवमोक्षकारणंतस्यातीं
द्रियत्वेपियोगजधर्मजन्यप्रत्यासत्त्यातत्साक्षात्कारसंभवःनचात्माश्रोतव्यइत्यादावात्मपदस्यजीवात्मपरतासंभवादीश्वरसाक्षात्कारस्यमोक्ष
हेतुत्वंनप्रामाणिकमितिवाच्यंवेदाहमेतंपुरुषंमहांतमादित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्यनेनेश्वरमुपक्रम्यतमेवविदित्वेत्यनेनतद्वेदनस्यैवमोक्षहे
तुत्वबोधनात्॥तदेकवाक्यतयात्माश्रोतव्यइत्यादावप्यात्मपदस्येश्वरपरत्वात्अतएवन्यायचर्चेयमीशस्यमननव्यपदेशभाक्उपासनैवऽ

१ पंचावयवेत्यर्थः १

५ अ[illegible]नुयोगितयेत्याद्याचार्यग्रंथाविरोधायपक्षांतरमाहास्त्वेति ५

क्रियतेश्रवणानंतरागतेत्याचार्यग्रंथोपिसंगच्छतेनसाक्षात्कारस्यस्वात्मविषयकमिथ्याज्ञाननिवर्त्तकत्वंनविपरीतज्ञानविषयायापितुस्वात्मत
त्वसाक्षात्कारस्यैवेतिसएवमोक्षहेतुरितिवाच्यंवासनानूपदोषविनाशकतयैवेश्वरसाक्षात्कारस्यमिथ्याज्ञाननिवर्त्तकत्वदीश्वरसाक्षात्का
रस्यविपरीतज्ञानानात्मकत्वेपिस्वातंत्र्येणैवमिथ्याधीजन्यवासनानाशकत्वापगमेक्षतिविरहात्संस्कारविपरीतज्ञानयोर्विषयभेदेननाश्य
नाशकभावेभेदादात्मदेहाभेदवासनानाशेदेहभेदावगाहिस्वात्मतत्वसाक्षात्कारकारणतायाअपिकल्पनीयत्वेनेश्वरसाक्षात्कारस्यन
नाशकतापक्षेगौरवानवकाशात् अस्तुवावासनानाशार्थमात्मतत्वसाक्षात्कारोपयोगः अनुयोगितयाप्रतियोगितयाचआत्मैवतत्वतोज
यइत्याचार्यग्रंथस्याप्यतएवसंगतिर्मोक्षकारणंतुपरमात्मसाक्षात्कारएवनचयोगजधर्मस्यविश्वभासकतयातज्जन्यपरमात्मसाक्षात्का
रेकिंविषयोभवमानसंभवात्तमेवविदित्वेत्येवकारबोध्यस्यतदितरव्यवच्छेदस्यईश्वरवेदनेबाधइतिकथंतादृशश्रुतेरीश्वरपरतेतिवाच्यं
स्वात्मसाक्षानस्यापिभवदभिमतमोक्षहेतोर्देहादिभेदविषयकतयातत्रापीतरविषयकत्वव्यवच्छेदबाधात् असमदभिमतमोक्षहेतुपर
मात्मनिर्विकल्पकस्यैवप्रतिबंधकत्वकल्पनपरतयादितराविषयकत्वोपपत्तेश्चतंविदित्वेत्येवकारव्यत्ययेनव्याख्यासमाधानमपि
तुल्यमुभयमतेबस्कृतएवकारव्यत्ययएवकारस्यैवव्यर्थ्यंनान्यःपंथाविद्यतेऽयनायइत्यनेनमुक्तिसामग्रीमात्रेतत्वज्ञानघटितान्यत

१ अव्यस्तत्यस्येतिपाठः यथापाठंबहुव्रीहिः २

मुक्ति० ९ निवारणात्ततएवमुक्तिपूर्वसमानाधिकरणतत्त्वज्ञानावश्यकत्वस्यलाभात्अतईश्वरसाक्षात्कारस्यैवकारणत्वमुचितंतथासत्यन्नरीत्यै
वकारव्यत्यासेपिनिर्वाहसंभवात्अथयतोवाइमानिभूतानिजायंतेतत्त्वमसिश्वेतकेतोइतिजीवात्मनःपरमात्माभेदोपदेशकश्रुतिस्व
रसादहंब्रह्मास्मीत्येतादृशज्ञानस्यैवभवतामुक्तिहेतुतायाउपगंतव्यतयाअव्यत्यासेएवकारलभ्यस्यमुक्तिजनकेश्वरज्ञानेतदितरावि
षयकत्वस्यबाधइतिभवतापिनव्यत्यासआवश्यकः एतेनएवकारेणतद्वेदनेतदन्यविषयकत्वंनव्यवछेद्यतेकिंतुमुक्तौतद्विषयकत्ववि
शिष्टवेदनप्रयोज्यत्वस्यान्वयबोधविषयतयातदन्यविषयत्वविशिष्टतद्वेदनप्रयोज्यत्वमेवतत्रैवकारेणव्यवछिद्यतेतथाचतदन्यत्वविष
यकत्वेमुक्तिप्रयोजकत्वव्यवछेदःपर्यवसितइतिसामग्रीवशादीश्वरसाक्षात्कारेअनुपयुक्ततरभानस्यावश्यकत्वेपिनक्षतिःजीवात्मत
त्त्वसाक्षात्कारस्यहेतुतामतेपुनरेवकारव्यत्यासेनोक्तरीत्यापिनिर्वाहइतरभेदादिविषयकत्वेनैवतत्त्वसाक्षात्कारस्यमोक्षहेतुतयाइतरवि
षयकत्वेमोक्षप्रयोजकतायाव्यवछेत्तुमशक्यत्वादित्यपिनिरस्तंब्रह्मैवाहंनसंसारीत्यादिभावनाविधेयकवाक्यतयाअहंब्रह्मास्मीतिबुद्धे
र्न्यायादिमतेब्रह्माभिन्नजीवात्मविषयकतयापिमुक्तिहेतुत्वात्आत्मनानात्वपक्षेजीवब्रह्मणोरभेदज्ञानंयद्यपिभ्रमस्तथापितादृशस्यै राम० ९
वतस्यमोक्षहेतुत्वंश्रुतिसिद्धंनविरुध्यतइतिचेन्नजीवब्रह्माभेदचिंतनरूपस्ययोगस्याभ्यासेनमोक्षकारणमीश्वरसाक्षात्कारःसंप

घतइत्यत्रैवतत्त्वमसीतिवाक्यतात्पर्येणयथाश्रुतस्यतमेवविदित्वेत्यस्यसामंजस्यादितिवदंतिदीधितिकृत्प्रभृतयस्तन्नवाअरेपत्युःकामाया
पतिःप्रियोभवतिआत्मनस्तुकामायपतिःप्रियोभवतीत्यादिनाआत्मनःस्वार्थंतत्संपादकतयापतिपुत्रादेरनुरागविषयत्वरूपंप्रिय
त्वमित्युक्तंतत्रात्मपदंस्वात्मपरमेवनत्वीश्वरपरंतस्यस्वार्थाभावात्तत्रानंदंमन्यमानानामपितदानंदस्यनित्यत्वाभ्युपगमात्तत्स्यो
द्देश्यत्वासंभवात्सर्वेषामेवभूतानांनृपःस्वात्मैववल्लभइत्यादावपिस्वात्मनएवनिरुपाधिप्रियत्वाभिधानात्एवंचस्वात्मनएवउपक्रां
तः ततयाआत्मावारेश्रोतव्यइत्यादिश्रुत्यास्वात्मश्रवणादेरेवमोक्षहेतुताप्रत्ययात्तेननतुपरमात्मनःनचमिथ्याज्ञानजन्यवासनाधर्माधर्मैर्वि
दद्वाराआत्यंतिकदुःखनिवृत्त्युपयोगित्वंस्वात्मतत्त्वज्ञानस्यनातृद्वश्रुतितात्पर्यविषयोस्तुतावतापिईश्वरस्यसाक्षात्कारस्यतमेवविदित्वे
त्यादिश्रुतिसिद्धमपवर्गहेतुत्वंनिराबाधमेवेतिवाच्यं॥धर्माधर्मोच्छेदेनैवात्यंतिकदुःखादिविगमरूपमुक्तिनिर्वाहेतत्रपरमात्मसाक्षात्कार
स्यमुक्तिहेतुतायांयुक्तिविरहेतमेवविदित्वेत्यादिश्रुतेर्जीवब्रह्माभेदचिंतनरूपयोगाभ्यासस्यस्वात्मतत्त्वसाक्षात्कारसंपादनद्वारामुक्त्युपयो
गितामेवयोगाभ्यासविध्येकवाक्यतानुरोधेनतात्पर्यकल्पनौचित्यात्एवंचैवकारव्यत्यासोपिनक्षतिमाहेवेतिनान्यःपंथाइत्यादिभागस्या
प्येवकारतात्पर्यप्रकाशकत्वेनसार्थक्यसंभवात्महेश्वरस्त्र्यंबकएवनापरइत्यादिभागस्यैवत्याहुःतन्मतेयोगिनस्तंप्रपश्यंतिभगवंतम

४ स्वप्रतियोगिकत्वसंबंधेन४ ५तासांनानात्वेदृष्टप्रतिस्तनत्वज्ञाननिरूपितानुगतकार्यतावच्छेदकालाभेनपरिहरणीया५

धोक्षजमित्यादीनांयोगाभ्यासस्यपरब्रह्मसाक्षात्कारफलकत्वनिरूपणयथाश्रुतार्थविरोधेदुष्परिहारः अथकाश्यादिमरणपुरुषोत्तमसुखदर्शनादिनिरूपकर्म
णामपिबहुशोमोक्षोपायताश्रुतेः कथंनान्यः पंथाविद्यतइत्यादेः सामंजस्यंकथंवाननुगतानांज्ञानकर्मविशेषाणामनुगतंमोक्षंप्रतिहेतुतानिर्वा
हः तृणारणिमणीनांवन्हिहेतुताचकार्यवैजात्येनव्यभिचारविरहात् मोक्षेचाभावरूपत्वजातिविशेषकल्पनासंभवः नचप्रतियोगिनिदुःखेदुरि
तेवाजातिविशेषान्कल्पयित्वातदवच्छिन्नप्रतियोगिनांस्वाश्रयप्रतियोगिकत्वसंबंधेनतेषामेववाजन्यतावच्छेदकत्वमुपगम्यव्यभिचारःशक्य
तेवारयितुंगोवधादिजन्यतावच्छेदकजातिभिःसंकरप्रसंगेनजातिविशेषकल्पनानवकाशात् नचगोवधादिजन्यतावच्छेदकजातीनांनाना
त्वोपगमान्नसंकरप्रसंगइतिवाच्यं तासांनानात्वेनतत्वज्ञानजन्यतावच्छेदकजातीनांवानानात्वमित्यत्रविनिगमकस्यदुर्लभत्वात् एवंवेदबोधि
तवैकल्पिकहेतुतास्थलेसमुच्चितेभ्योनफलसिद्धिः समुच्चितव्रीहियवाभ्यामेकयागाननुष्ठानादितितृणारणिमणिवज्ज्ञानकर्मणांहेतुत्वेतत्तत्केवल
नेमोक्षाभावप्रसंगात् नापिज्ञानकर्मणांसमुच्चितानांमोक्षेहेतुतास्वीकारात्सामंजस्यंतत्वज्ञानोपाययोगाभ्याससाध्यताबुद्धौमोक्षहेतुतत्तत्क
र्मसुप्रवृत्त्यनुपपत्तेः मथुराकाशीमरणादीनांसंचलनासंभवाच्चसाहित्यविनिर्मोकेणश्रुत्यानेकेषांकारणतायत्रप्रत्याय्यतेतत्रविकल्पएव्रीहि
यववदित्युपायकारान्कसिद्धांतभंगश्चैवमापद्यततदनादरेव्रीहियवस्थलेपिसमुच्चयप्रसंगात्॥वाजपेयाग्निष्टोमादीनामपिमिथःसहका

रिताप्रसंगाच्चैवंसर्वत्रात्मतत्वज्ञानमेवसाक्षान्मोक्षहेतुःकाशीमरणादेश्चतत्वज्ञानद्वारैवमोक्षोपायताकाशीमरणादीनांमोक्षोपायताबोधक
श्रुतीनांसत्कारणत्वंनार्थःअपितुप्रयोजकत्वमेवअतएवज्ञानेनसहकाशीमरणादेर्द्वारिद्वारिभावेनसमुच्चयेपिसाहित्यंविनावेदबोधिततानेककारण
तास्थलेनसमुच्चयइतिसिद्धांतस्याप्यविरोधः तत्वज्ञानेमानसात्मकेकाशीमरणादिजन्यतावच्छेदकतयाजातिविशेषाणांमानसत्वव्याप्यानांकल्प
यितुंशक्यतयामिथोव्यभिचारानवकाशात्मृतशरीरावच्छेदेनज्ञानोत्पत्त्यसंभवेनकाशीमरणादुत्तरनशरीरांतरपरिग्रहोपिकल्पतेऽनन्यगति न
कत्वात्भगवतोमहारुद्रस्यतारकोपदेशस्तुमुमूर्षुतादशायामेवमृतस्यापदेश्यत्वासंभवात्तदुपदेशस्याप्यदृष्टद्वाराशरीरांतरपरिग्रहाधीना
त्मतत्वसाक्षात्कारजनकत्वंनचमुमूर्षुतादशायांतारकोपदेशेतत्तच्छरीरावच्छेदेनैवात्मतत्वसाक्षात्कारसंभवात्किमर्थंशरीरांतरस्वीकारइ
तिवाच्यंतच्छरीरावच्छेदेनतारकब्रह्मोपदेशादात्मतत्वज्ञानस्वीकारेकाशीमरणतद्धेतुत्वानुपपत्तेःयदिचकाशीमरणकारणताबोधकवा
क्यानांतदानीमवश्यकतारकोपदेशस्यहेतुतायामेवतात्पर्यमित्यथैकेनापरस्यान्यथासिद्धिर्दुष्परिहरत्वादित्युच्यतेतदातच्छरीरावच्छेदेनापि
तत्वज्ञानसंभवोबाध्यःकाशीमरणमात्मतत्वज्ञानतारकोपदेशसंपादनेनैवापेक्षितंकाशीमरणोत्तरमेवभगवान्तारकमुच्चरतीति तन्नाज्ञान
र्णंतच्छरीरावच्छेदेनज्ञानमनुत्पाद्याप्यदृष्टद्वारातदुत्तरगृहीतशरीरावच्छेदेनात्मतत्वज्ञानमुत्पादयतीत्यपिकेचित्काशीगंगामध्यरा

३ काशीमरणोपदेशयोरुभयोस्तत्वज्ञानहेतुत्वे॥

५ साध्यतया५

मुक्ति० मरणादीनामदृष्टद्वारासंवलनसंभवेपिउक्तयुक्त्यावैकल्पिकीकारणतैवनतत्तन्नैतृणादीनांवह्नाविवनचैवंव्रीहियवयोरिवकाशीगंगामरणयोः फला
११ नुत्पादकत्वप्रसंगइतिवाच्यंवैषम्यात्तथाहिव्रीहियवयोरेकप्रकरणेनक्रमेणयागसाधनतयाविधानाद्व्रीहेः साधनत्वेप्रथमतोलब्धेसाधनांतराकां
क्षानुदयात्व्रीह्यकरणकः फलसाधनमितिविकल्पमुख्याकांक्षैवयवविध्युत्थानमितिवाच्यंतादृश्याश्चतस्याआकांक्षायाव्रीहिकरणकत्वाभावविशिष्ट
विशेषणरूपावच्छिन्नयागेफलसाधनताबोधविषयकत्वाद्ध्याकाराध्याहारेणयवैर्यजेतेत्यादिवाक्यात्व्रीहिकरणकत्वाभावयवकरणकत्वोभयविशेषणवि क
शिष्टयागविषयकएवफलसाधनताबोधः स्वीकरणीयः विशिष्टेचयस्यकार्यस्यसाधनतायाअन्वयोविशेषणस्यतत्कार्यप्रयोजकत्वेवेदस्यता
त्पर्यमौत्सर्गिकमितिव्रीहिभिर्यजेतेत्यत्रव्रीहिकरणकत्वस्येवयवैरित्यत्रश्चयवकरणकत्वस्येवततोव्रीह्यकरणकत्वरूपविशेषणस्यापिफलोपयो
गित्वंप्रतीयतेअतउभयोरशास्त्रार्थताप्रकृतेचप्रकरणभेदात्विधिप्रवृत्तेः पौर्वापर्यानियमेनमोक्षस्यकिंकारणमित्येतावन्मात्राकांक्षैवसाध
नत्वेनगंगामरणकाशीमरणादीनांविधानादितरासाहित्याविशिष्टानामेवतेषांमोक्षसाधनताप्रतीयतेअतः काशीमरणगंगामरणभगवन्ना
मस्मरणपूर्वकमरणरूपसाधनसंवलनेनापिफलसिद्धिर्निष्प्रत्यूहैवेतिनपरस्पराभावसापेक्षतायथाव्रीहियवयोर्विरुद्धकल्पनातथानप्रकृ रम०
तेअपितुवाजपेयाश्वमेधादिवत्पृथक्कल्प्यैतेवविकल्पोरुभयोरशास्त्रार्थताप्रवादश्चविरुद्धकल्पनरूपकल्पपरः नतुपृथक्कल्पनरूपविकल्पपरः ११

अथपरस्पराभावसापेक्षताव्रीहियवस्थलेप्राणिकीप्रथमप्रवृत्तव्रीहिविधिनायवकरणकत्वाभावविशिष्टस्यैवव्रीहिकरणकयागस्यफलसा
धनताप्रत्यायनादितिचेन्नतृणानिरपेक्षान्मणिरूपद्रव्याद्वह्न्युत्पत्तावपितृणाद्वह्निर्जायतेद्रव्याद्वेत्यप्रयोगातदुत्तरवाक्यस्यचापूर्वकल्पव्यवच्छेद
साहित्यस्यापिपूर्वकल्पेबोधइतिव्युत्पत्तेःव्रीहिभिर्यजेतयवैर्वाइत्यादावपिव्रीह्यादौयवाभावसाहित्यबोधस्यव्युत्पत्तिसिद्धत्वादित्यन्यत्रविस्त
रः॥ ॥इतिश्रीमन्महामहोपाध्यायगदाधनभट्टाचार्यचक्रवर्तिविरचितंमुक्तिवादरहस्यंसमाप्तम्॥ ॥श्रीरामचंद्रायनमः॥श्रीरामा॥